

INTRODUKTION

Det meningsfulde liv i Oplevelsernes Tid

Af Svend Brinkmann og Cecilie Eriksen

MØDER MED LIVETS MENING

Spørgsmålet om, hvad der gør livet meningsfuldt, er ikke et af de spørgsmål, mennesker generelt stiller sig selv i deres hverdag. Det meste af tiden er de fleste opslugt af hverdagens planer og gøremål med arbejde, familieliv, rengøring, venskaber og diverse hobbyer, uden at det foranlediger de store reflektive overvejelser. Det betyder ikke, at livet levet på den måde er tomt og meningsløst, men nærmere at det har mening i og med disse hverdagsaktiviteter – vi tænker bare ikke over, *at* eller *hvordan* det har det. Men der findes kun få mennesker, for hvem der ikke i løbet af deres liv opstår situationer eller perioder, hvor hverdagslivets selvfølgelighed brydes, og muligheden for refleksion over livets mening opstår. Dette brud kan ske på mange forskellige måder, men i det følgende beskrives tre overordnede eksempler, hvor mennesker støder på og tænker over livets mening eller manglen på samme.

Nogle af de smukkeste og mest livsbekræftende tidspunkter i et menneskes liv er dem, der kan betegnes som 'mødet med meningsfylden'. Meningsfylden kan optræde i et kort øjeblik eller som en flow-tilstand over en længere periode, hvor mennesket oplever sig selv som en del af en større helhed og sin beskæftigelse og

væren i denne helhed som dybt meningsfuld. Det kan ske, når en kunstner efter langs tids hårdt slid med ét bliver fyldt af inspiration, og arbejdet derfra flyder af sig selv. Det kan ske, når man holder sit nyfødte barn i armene eller iagttager sin sovende ægtefælle. Det kan ske, når et gammelt menneske dør afklaret og værdigt. Det kan ske, mens man arbejder med at luge sin have eller på turen gennem skoven, når man henter morgenbrød. Når man møder meningsfylden, er man helt og aldeles til stede i øjeblikket og har en dyb erkendelse af, at det er det her, der er livets mening.

Men ligesom mennesket gennem livet kan støde på meningsfylden, kan det også støde på meningstabet. Meningstabet kan eksempelvis ramme os, hvis de forhold og projekter, der udgør meningen i vores liv, går galt. Lad os forestille os en mand sidst i halvtredserne, lidt af en enspænder, men med et lykkeligt barnløst ægteskab. Denne mand har hele sit liv arbejdet for det samme firma med stor pligttopfyldelse og glæde. Men en dag bliver han fyret på grund af nedskæringer i firmaet. Vores hverdagshelt synker efter afskedigelsen ned i en nedtrykt tilstand. Han har svært ved at komme ud af sengen om morgenen og svært ved at forholde sig til noget som helst. I denne smertefulde situation sker der det ulykkelige, at mandens højtelskede kone dør af en hjertefejl. Nu forvandles mandens lettere depressive tilstand til en følelsesløs meningsløshed. Han stivner – han dør for verden. Med konens død har livet helt mistet sin mening og værdi, og efter måneder i denne tilstand virker selvmordet som det eneste mulige svar på livets udfordring. Denne historie er, trods sin simple karakter, ikke helt urealistisk i sit forløb. Når den hverdag, gennem hvilken livet har mening for os, falder sammen, risikerer vi, at hele vores liv falder fra hinanden. Selv om meningstabet ikke altid opstår og bliver afviklet på så drastisk vis som i eksemplet oven-

for, er det de færreste mennesker, der går gennem livet uden at møde dette tab i større eller mindre grad.

Både 'meningsfylden' og 'meningstabet' er overvejende ekstremer – yderpoler af vores møde med livets mening. Den refleksivitet, der opstår under mødet med disse yderpoler, er i begge tilfælde begrænset: i det ene er tanken blot "Dette er livets mening", i det andet "Der er ingen mening i livet". Møderne med disse ekstremer er dog vigtige, fordi de viser os spændvidden for det menneskelige liv – de lærer os, hvor fantastisk og forfærdeligt livet kan være. Den erfaring kan vi bruge, når vi tager stilling til vores liv. Stedet for refleksion over det meningsfulde liv er altså sjældent i selve mødet med 'meningstabet' eller 'meningsfylden', men kan bedre udpeges som "på en stille times afstand af livet", for at bruge Kierkegaards ord. Denne stille time kan opstå i mange sammenhænge: mens man falder i staver over søndagsavisen, i klassens danskundervisning, på vej fra et foredrag med Johannes Møllehave, ud på natten over et glas rødvin hos gode venner, over opvasken, hjemme i stuen efter vælgermødet, hos psykologen, når man møder et menneske, der lever radikalt anderledes end en selv eller i selskab med en bog, der omhandler emnet. Fælles for disse situationer er, at i dem lever vi ikke bare, men vi gør os også tanker om det at leve. Foretager vi denne refleksive bevægelse i forhold til vores liv, har vi en mulighed for at tage stilling til, om vi lever på en ønskelig måde: Lever vi meningsfuldt? Lever vi et liv, der er værd at leve? Denne stillingtagen giver os mulighed for bevidst at kunne prøve på at ændre vores liv, hvis vi ikke finder, at det lever op til kravene til et godt liv.

Bevidst at tage stilling til sit liv på denne måde er ikke noget, der er fremmed for mennesker i nutidens vestlige kultur. Tværtimod! Det er nærmere et *krav*, at alt, hvad man foretager sig i sit liv, skal være resultatet

af et reflekteret valg og ikke noget, man gør, bare fordi "sådan plejer vi at gøre". Allerede fra vi er ganske små, bliver vi bedt om at reflektere, tage stilling til og vælge en lang række ting, der tidligere ikke stod til diskussion. For at tage et banalt hverdageksempel, så er det ikke ualmindeligt at høre forældre bede deres fireårige børn i Brugsen tage stilling til, hvad de synes, familien skal have til aftensmad – en situation, der var så godt som utænkelig for bare 40 år siden. Kravet om refleksivitet på alle livets fronter fører et krav om begrundelse og legitimering med sig: Man skal kunne besvare, *hvorfor* man valgte, som man gjorde. I en kultur, hvis selvforståelse er, at de store fortællinger er døde, dvs. hvor Religionen, Ideologierne, Fornuften og Traditionen ikke længere tildeles gyldighed som leverandører af begrundelser for vores valg, står mennesket tilbage med sine følelser og præferencer som det, der skal begrunde livets valg. Nutidens unge opfordres eksempelvis af deres forældre og studievejledere til først og fremmest at vælge efter deres personlige *interesser*, når de skal vælge deres kommende erhverv, hvor man i tidligere tider uden megen overvejelse fortsatte i sin faders eller moders fodspor. Den selvforståelse, det moderne samfund og menneske forenklet set har, er, at følelser og præferencer i sidste ende er det, der skal udstyre vores liv med mening og værdi. Derfor er der i de seneste årtier også kommet stor fokus på følelses- og oplevelsesaspektet ved livet i alt fra reklamer til lederkurser. Kravet til et godt og meningsfuldt liv er, at det er et liv fuldt af spændende *oplevelser*. Dette fokus er blevet så selvfølgelig, at den journalist, som først formår at kæmpe sig frem til den nyvalgte statsminister, kun har ét spørgsmål at stille landets nye leder, nemlig: "Hvordan *føles* det at have vundet valget?"

Men følelser og oplevelser har den velkendte og kedelige vane at blive sløvende og uophidsende ved gent-

gelse. Selv om lakrids smager godt, bliver det hurtigt kedeligt, hvis man skal spise det hele tiden – ligesom for-elskelsens rus forsvinder, når hverdagens rutiner træder ind. Skal man føle noget, må ens smagsløg hele tiden pirres med nye og afvekslende stimulationer. For at livet ikke skal blive tomt og indholdsløst, jagter vi derfor altid efter den næste 'peek & rush'-oplevelse, hvor vi symbolsk eller faktisk kan stå på toppen af Mount Everest med armene i sejrsgestus. Det, at vores følelser og oplevelser skal udgøre livets mening, leder over i et krav om konstant forandring og afveksling. For at sætte tingene på spidsen kan man sige, at engang var mottoet "Intet nyt er godt nyt", men i Oplevelsernes Tid er mottoet "Alt nyt er godt nyt".

OPLEVELSERNES TID

Det kan forekomme svært at karakterisere den tid, man står midt i, og ethvert forsøg på en gennemgribende karakteristik er i fare for at se forkert ud om hundrede år og vil måske endda fremtræde som latterlig. Alligevel tænker vi som aldrig før over den tid, vi lever i. Dette er måske i virkeligheden et af de mest centrale og præcise karakteristika ved vores tid: vi er frygtelig optaget af den, og af hvordan den adskiller sig fra andre epoker. Dette samfundsmæssige fokus på os selv kan kaldes *refleksivitet*. Vi har et helt arsenal af sociologer, antropologer, filosoffer, historikere, psykologer, fremtidsforskere og almindelige iagttagere, der er optaget af at beskrive vores tid og kontrastere den til andre tider. Nærværende bog er ikke undtaget refleksiviteten, men søger at belyse den på nye måder. Vores kultur er i vildrede med hensyn til, hvordan vores tid bedst karakteriseres, for vi lider af, hvad der er blevet kaldt "*the post-everything syndrome*", hvor vi bruger betegnelser som post-modernitet, post-industrielt, post-kapitalistisk, post-traditionelt eller

andet, der indikerer, at tiden er *efter* noget andet (post-), men uden at det altså bliver klart, hvordan vores tid kan betegnes positivt.

Refleksiviteten består i, at vi spejler os i vore egne forestillinger om os selv, hvilket bl.a. er muliggjort af en omfangsrig socialvidenskabelig forskning, der selv er med til at rekonstruere de forestillinger, vi gør om os selv. Samtidig har opkomsten og væksten af en række medier og teknologier været afgørende for refleksivitets accelererende udvikling. Dette begyndte allerede med opfindelsen af bogtrykkerkunsten, men har for alvor taget fart som en følge af de elektroniske mediers kolossale udbredelse, der i dag ikke længere er bundet til bestemte lokale områder, fx stater, men er globaliseret. Vi lever i dag i en kompleks, global tegnverden, hvor vi konstant modtager inputs fra diverse medier, og det er blevet sagt, at vore medieformidlede tegn har mistet kontakten til en virkelighed uden for tegnverdenen. Tegn refererer blot til andre tegn i en endeløs dans, i hvad der af Jean Baudrillard er kaldt en *hyperrealitet*, og forskellen mellem en begivenhed og en mediemæssig simulation af begivenheden er blevet problematisk. Selv en så alvorlig sag som krig udspiller sig i dag i en mediemæssig virkelighed, og det er blevet svært at afgøre, hvorvidt en krig findes "i virkeligheden". Baudrillard har sagt om den første Golfkrig, der var den første *hyperreelle* krig, at vi ingen mulighed har for at afgøre, om den virkelig har fundet sted. Forskellen mellem virkeligheden og vores formidling, konstruktion og oplevelse af den, opleves at være forsvundet, eller i det mindste at være blevet problematisk.

Refleksiviteten på samfundsmæssigt og globalt niveau hænger også sammen med en *selvrefleksivitet* på individniveau. Ethvert voksent individ i vores verden er selvrefleksivt og kan potentielt tage sit liv op til overvejelse dagligt. Alting kan og skal forhandles, ikke blot

med mænd, koner, kærester og kolleger, men nok i allerhøjeste grad med en selv. Skal jeg sælge huset og realisere mig selv på en dannelsesrejse til Østen? Skal jeg finde et andet job, hvor mine ressourcer udvikles bedre? Skal jeg begynde at dyrke meditation og Tai Chi, eller skal jeg høre punk-musik og få piercinger i ansigtet? Vi har fået fornemmelsen af, at hvad vi aktuelt gør, blot er én mulig, og måske tilfældig, måde at eksistere på. Mange mennesker har derfor den opfattelse, at det gælder om at afprøve nye eksistens- og livsformer, at få nye oplevelser, som man måske aktuelt er afskåret fra. Vi må være *fleksible* for at kunne nå at prøve så meget som muligt. Det fleksible menneske er en konsekvens af den refleksive trang til nye oplevelser. Den vestlige kulturs møde med andre kulturer har i denne forbindelse yderligere bidraget til fornemmelsen af *kontingens*; dvs. ikke bare mit eget liv, men hele min kulturs forestillingsunivers, opleves som værende tilfældigt – det kunne have været anderledes, og intet lader til at være mere gyldigt end andet.

Fleksibilitet er blevet et nøgleord i mange dele af vores liv. I arbejdslivet annonceres konstant efter fleksibel arbejdskraft – mennesker der er i stand til at omstille sig – men også i fritiden og privatlivet er fleksibilitet blevet vigtig. Man må ikke stå fast. Man skal helst *udvikle sig*, og man bør være en anden i morgen, end man er i dag. En hel selvudviklingsindustri er opstået og fungerer gennem kurser, terapi og (dame-)blade. Spørgsmålet er, om ydre krav om fleksibilitet kan forenes med indre krav om sammenhæng i selvet og livet som sådan. Har vi ikke stadig behov for at være nogenlunde sammenhængende væsner, der kan forpligte sig på opgaver og relationer til andre over tid? Mange svarer benægtende i dag. Det moderne menneske opfattes ofte ikke længe som et *individ*, som en sammenhængende enhed og helhed, men som et *situid*, der rastløst går op i de kon-

tekster, det deltager i, hvad enten det er på arbejdet eller i privatlivet. Derfor er det også blevet legalt at være én person på arbejdet for eksempel, og en anden privat. Det bliver dog svært at finde mening i en tilværelse præget af konstante fleksibilitetskrav; i hvert fald hvis man mener, som flere forfattere i denne bog, at tilværelsens mening afhænger af en vis kontinuitet og forpligtethed over tid; både forpligtethed til andre mennesker og i forhold til ens egne livsprojekter, dvs. i forhold til ens identitet. Vi vil hævde, at en identitet i egentlig forstand kun er mulig på baggrund af en vis sammenhæng i livsforløbet, og denne sammenhæng kan ses som bestående af de forpligtelser, vi indgår i. Nødvendigheden af sammenhæng og forpligtethed kommer i dag ofte i konflikt med kravet om konstant fleksibilitet.

Fleksibiliteten og trangen til nye oplevelser kan som nævnt sammenfattes i sloganet "Alt nyt er godt nyt". Den ofte oversete konsekvens er imidlertid, at vi konstant må leve med fornemmelsen af at være ufærdige som mennesker. På arbejdet får vi aldrig tilstrækkelig kompetence, for det indbyggede krav om fleksibilitet og livslang læring gør, at vores aktuelle viden er permanent mangelfuld. I kærlighedslivet må vi leve med den vedvarende tvivl, der er knyttet til, om vi nu har valgt den rigtige partner. Vi kunne jo have valgt så mange andre, og hvem ved, om andre personer ikke kunne have givet os flere gode oplevelser, have frembragt flere følelser i os? Selvrefleksiviteten og kravet og ønsket om fleksibilitet gør altså, at vi per definition aldrig når nok i vores liv, for mulighederne er uendelige, mens livet trods alt stadig er endeligt. Intet under, at stress er blevet en mere almindelig lidelse end forkølelse. Og intet under, at spørgsmålet om livets mening trænger sig på i en tid præget af en bestandig reflekterende tvivl: Gør jeg nu det rigtige? For at besvare dette spørgsmål har vi imidlertid brug for en målestok, for vi må vide, hvad der

er virkeligt *værdifuldt*, for at kunne afhjælpe vores tvivl og finde mening. Denne bog er bl.a. et forsøg på at vise, at overindividuelle, eller måske endda objektive, målestokke for værdi findes – værdier er ikke et spørgsmål om personlig, subjektiv smag eller individuelle valg.

I tillæg til selvrefleksiviteten og fleksibiliteten er der også sket en markant *individualisering*. Det antages, at meningen med livet er noget, hver enkelt selv må skabe eller opfinde. Dette kunne umiddelbart se ud til at være en modsætning til, at vi er blevet *situider*, der defineres ved de kontekster, vi deltager i. Dette er dog ikke tilfældet, for sagen er den, at vi individuelt *vælger* vore kontekster, hvad vi vil gøre, hvordan vi vil leve vore liv. Så nok er vi *situider*, men vi vælger selv individuelt, hvor vi skal situeres. Verden opfattes ikke længere som en meningsfuld kosmisk orden, hvor det er menneskets opgave at forbinde sig til denne orden på behørig vis. Orden og mening opleves som noget, vi selv skaber ud fra vore egne valg, tilskyndelser og præferencer. Her i ligger en individualisering og en idé om selvskabelse, men også hvad man kunne kalde en *inderliggørelse*.

Inderliggørelse refererer til, at det, der giver livet mening, ikke opfattes som hørende til en ydre verden eller en kosmisk orden, men til menneskets indre, dets subjektive selv eller dets bevidsthed. En udbredt forestilling er, at hvert enkelt menneske har et indre rum, eller en indre kerne, og at vi kan realisere denne indre kerne i vores livsforløb. Et andet aspekt af denne fokusering på *det indre* er, at vore oplevelser er blevet vores eneste faste grund, som tidligere nævnt. Denne tanke blev filosofisk formuleret af René Descartes for snart fire hundrede år siden, men den er blevet almeneje og en selvfølgelig kulturel forestilling for os i dag. Den ydre verden er blevet affortryllet med Max Webers ord. Her kan ikke længere findes mening, for mange har set naturvidenskabens verdensbillede som beskrivende en meningstom sam-

ling genstande; verden opfattes som et stykke fint – men bogstaveligt talt meningsløst – mekanik. Skal der være mening, så må det i stedet være i menneskets indre, i vores oplevelsesliv, at vi må lede.

I en omskiftelig tid, præget af selvrefleksivitet og krav om fleksibilitet, er vort oplevelsesliv dermed blevet den mest faste grund i vores tilværelse. Idéen om, at livet får mening gennem gode, behagelige, spændende og afvekslende oplevelser, er så indgroet i os, at det overhovedet kan være svært at se de problemer, der ligger i denne tankegang. Samtidig er denne idé en form for overbegreb for de tendenser, vi har opregnet i det foregående. Mediernes hyperrealitet er netop en *oplevelsessessfære*, hvor spørgsmålet om, hvorvidt vore oplevelser svarer til noget uden for dem selv, er blevet svært at få svar på. Selvrefleksiviteten fungerer i høj grad som den gør for at give os gode oplevelser. Vi forholder os konstant til os selv, ikke blot for at fordrive tiden, men i højere grad for at sikre, at vi når at få så spændende oplevelser som muligt, inden vi dør. Flexibilitet er udtryk for samme tendens: Hvis vi gror fast i bestemte måder at *leve* på, går vi glip af spændende måder at *opleve* på. Og vi tror, at vi kan finde det, der gør livet værd at leve, i oplevelsessessfæren.

Enorme ressourcer bruges globalt på at give os gode oplevelser gennem forskellige former for underholdning. Turistindustrien (rejseudgifter indregnet) er som enkeltindustri betragtet den største handelskategori i verden og henviser dermed produktionskategorier som bil-, kemikalie- og fødevarerindustrierne til henholdsvis 2.-, 3.- og 4.-pladsen. Underholdningsindustrierne knyttet til tv, film og musik er også meget betydningsfulde økonomiske faktorer, ligesom de globale udgifter til reklame er enorme. Som eksempel kan nævnes, at General Motors, der er en af de førende virksomheder mht. reklameudgifter, i 2001 brugte 3374 millioner dollars på

reklame. Til sammenligning havde et land som Eritrea, der har 3,7 millioner indbyggere, et samlet bruttonationalprodukt på 666 millioner dollars i 1999 – mindre end 20 pct. af General Motors' marketingsudgifter. Økonomiens globale fokus er ændret fra at skulle *producere* varer mest muligt effektivt til et fokus på vores *forbrug*. Som man kan læse i tidsskriftet *Fremtidsorientering*, der udgives af Institut for Fremtidsforskning, så får livet i dag mening via vores forbrug. Kommercielle produkter hævdes at kunne tilfredsstille eksistentielle behov for mening, for mange sådanne produkter tilhører en æstetisk, følelsesmæssig oplevelsessfære, som religionen tidligere havde monopol på. Men kan det virkelig være rigtigt, at vi kan finde ægte livsmening i forbrug? Nej, de vigtige ting er ikke "kommercielle"; Beatles havde ret: *Can't buy me love*.

Men hvorfor tænker vi så sådan? Hvordan har vi udviklet vores tid til at være *Oplevelsernes Tid*, eller vort samfund til at være et *drømmesamfund*, som samme Institut for Fremtidsforskning kalder det? Her er intet enkelt svar, for hvis der er noget, vi kan lære af de mange socialvidenskabelige tidskarakteristikker, så er det, at de nemme, alt-forklarende svare tid er omme. Vi kan ikke nøjes med et svar der, som Karl Marx, peger på samfundets økonomiske basis som eneste forklaringsfaktor ved ethvert kulturelt fænomen. Men selvfølgelig er den økonomiske overgang fra industrisamfund til post-industrielt videns- og forbrugssamfund vigtig. Det er heller ikke nok at pege på den videnskabelige og teknologiske udvikling, selvom affortryllelsen af verden naturligvis er vigtig for vores forståelse af vores plads i kosmos. Frem for at forlade os på sådanne totaliserende forklaringer må vi åbne for, at flere faktorer, hvoraf nogle måske endda er modsætninger, har fået os derhen, hvor vi er i dag. Det er vigtigere at kunne *beskrive* konkret og praktisk, hvilke vilkår vi lever under, frem for at levere over-

ordnede, alt-forklarende teorier. Kun ved at forstå vore specifikke betingelser, det konkrete og praktiske meningsunivers, vi lever i, kan vi vise dets begrænsninger og muligvis pege på, hvordan disse begrænsninger kan overskrides. Et er sikkert: Idéen om, at vores oplevelsesliv skal danne baggrund for al mening i tilværelsen, er fortvivlet og forkert, som vi skal se i det følgende. Hvis vi kan afvise denne idé, kan vi muligvis også pege på andre kategorier end vore oplevelser, der bedre indfanger, hvad et meningsfuldt liv er.

OPGØR MED OPLEVELSERNES TID

Der er efter vores mening brug for en kritisk diskussion af de idéer, der er knyttet til Oplevelsernes Tid på mange niveauer og fra mange fagtraditioner. Et af de fag, der kan give os redskaber til at erkende utilstrækkeligheden i opfattelsen af, at oplevelseslivet skal tjene som grundlag for mening i tilværelsen, er filosofien. Ikke filosofien betragtet som en ren teoretisk foretelse, men filosofien i dens antikke græske og romerske udformning: som et praktisk, terapeutisk redskab, der kan hjælpe mennesker til at leve meningsfulde liv.

En række filosofiske argumenter kan leveres, der demonstrerer, at selv om vi måske *siger* til os selv og hinanden, at oplevelseslivet er det eneste grundlag for et meningsfuldt liv, så viser vores handlinger, at dette ikke er tilfældet. Vi kan siges at have en form for praktisk viden, der står i modsætning til vores reflekterede idé om mening gennem oplevelser. Filosofien kan, ved at pege på denne praktiske viden og på, at vi altid er indlejret i bestemte givne sammenhænge, der ikke kan reduceres til indre oplevelser, eventuelt lede os ud af det, der på mange måder er en fortvivlet selvopfattelse: at vi er isolerede individer, hvor kun inderliggjorte oplevelser antages at kunne skabe værdi og mening. Den nyligt afdø-

de filosof Robert Nozick har opstillet et tankeeksperiment i denne henseende. Et tankeeksperiment er ingen strengt logisk argumentationsform, men er et velegnet instrument til at belyse vore ofte implicitte intuitioner, eller vores implicitte praktiske viden, for dermed at blive klogere på os selv og vores verden. I Nozicks tankeeksperiment, som vi tillader os at tilpasse til nærværende formål, forestilles det, at en såkaldt oplevelsesmaskine er blevet opfundet. Dette er en maskine, der leverer inputs til hjernen og dermed genererer visse oplevelser i det menneske, der er tilkoblet maskinen. Enhver, der har set *The Matrix*, kender idéen. Oplevelsesmaskinen er i stand til at levere gode, behagelige og afvekslende oplevelser, som på alle måder skaber, hvad man kunne kalde *oplevelsen* af et godt liv. Ja, man kunne vel gå endnu videre og sige, at maskinen rent faktisk skaber et godt liv for den, der har oplevelserne. I hvert fald hvis vi med "et godt liv" forstår et spændende og behageligt liv. Spørgsmålet er dog, fra vores synsvinkel, om et sådant liv også kan siges at være ægte *meningsfuldt*?

Dette er ikke Nozicks spørgsmål. Han er interesseret i at afprøve vores lyst til at lægge os i maskinen, hvis vi skulle blive stillet over for et sådant valg. Hvis man kommer i maskinen, så er man selvfølgelig ikke klar over, at man er der, for maskinen skaber netop oplevelsen af, at man er i en virkelig verden, uden erindringen om at være blevet lagt i en maskine. Maskinen skaber endvidere illusionen om, at mennesket selv *handler*. Mennesket i maskinen oplever altså ikke sig selv som et passivt offer for tilfældige oplevelser. Mennesket oplever snarere sig selv som ophav til disse oplevelser, fuldstændig som i verden uden for maskinen.

Nozick mener, og det har han formentlig ret i, at vi ville afstå fra at lægge os i maskinen, på trods af at den ville skabe et godt liv for os med perfekte oplevelser. For der ville mangle noget i det liv, man kunne leve i maski-

nen. Noget, som ikke kan indfanges gennem oplevelseskategorier. Der ville mangle virkelig menneskelig kontakt, og der ville mangle det at kunne *handle* i egentlig forstand. Det kan godt være, maskinen giver en oplevelse eller illusion af at handle, men det er netop kun *oplevelsen* af at handle, maskinen kan generere; ikke selve det at handle. Det menneskelige handlingsliv kan dermed vises at være noget helt andet end det menneskelige oplevelsesliv. Handlingslivet kan ikke reduceres til oplevelser, og derfor vil vi *ikke* ønske at blive lagt i maskinen. Vi foretrækker det mindre gode, mindre behagelige, mindre afvekslende og mindre spændende liv, men et hvor vi selv er handlende væsener i den virkelige, usikre verden, til fordel for et fantastisk liv, hvor alle vore ønsker bliver opfyldt, men hvor vi på forhånd godt ved, at vi ikke selv vil være handlende deltagere i det. Der er forskel på at *leve* et liv og at *opleve* et liv.

Hvis Nozick har ret i, at vi vil afstå fra at gå i maskinen, så kunne det være tegn på, at vi godt ved, at livets meningsfuldhed ikke bunder i vores oplevelsesliv. For at kunne tale om et meningsfuldt liv må der tillige være et handlingsaspekt; vi må se os selv som handlende deltagere i fællesmenneskelige sammenhænge for at kunne leve et meningsfuldt liv. Det er ikke nok at ligge i en maskine og have gode oplevelser. Hvis dette er sandt, så betyder det også, at værdier og mening mere generelt ikke kan forstås ud fra vores oplevelsesbegreber. Noget er ikke moralsk godt, fordi jeg *oplever* det som værende godt. Et liv er ikke meningsfuldt, fordi jeg *oplever* det som meningsfuldt, for eksempel i maskinen. Vi har tværtimod muligheden af at tage fejl; både hvad angår det moralsk gode og det meningsfulde. Det er ikke vore mere eller mindre tilfældige oplevelser, der er målestokken for mening og værdi. Det er derimod noget "uden for" os, så at sige. Hvad dette "uden for" os er, er der mange bud på i forskellige kulturelle traditioner. Det

kan være noget guddommeligt, naturen, slægten eller andet, der kan indfanges ved begrebet objektivitet, noget givet, uomgængeligt, som man ikke kan vælge til eller fra.

Filosoffen Charles Taylor leverer et glimrende eksempel på, at det simpelthen er *forkert* at hævde, at værdier er frit opfundne ud fra, hvad der måtte give os ønskværdige oplevelser. Hvis et menneske ser det som meningen med sit liv at vrikke med tæerne i varmt mudder, eftersom dette giver vedkommende gode oplevelser, og følgelig anser dette for at være den grundlæggende værdi i livet, så har vi lov at hævde, at denne person tager fejl. Ja, ikke blot tager personen fejl, for hvis vedkommende virkelig mener dette – at vrikke med tæerne i varmt mudder er den fremmeste værdi – så er hun gal! Noget sådant kan næppe overhovedet siges at være et meningsfuldt udsagn, og i den udstrækning, vi forstår, hvad der menes med det, så er det åbenlyst forkert. Tåvrikning i varmt mudder kan ikke være den grundlæggende værdi, under hvilken alle andre værdier må underordnes. For selv hvis det rent faktisk gav en person fantastisk gode oplevelser og en uforlignelig tilfredsstillelse at vrikke med tæerne i varmt mudder, så kunne vi ikke retmæssigt sige, at personen derfor lever et meningsfuldt liv. Begrebet om meningsfuldhed er begrebsligt anderledes end de begreber, der er knyttet til gode oplevelser. Begrebet om meningsfuldhed knytter sig nemlig til ting, der har værdi, *uafhængigt* af om jeg aktuelt oplever dem som værdifulde. Disse værdier er dermed *objektive* og givne og kan være mangfoldige (fælesskab, leg, liv, skønhed, godhed osv.).

Mange menneskeliv kan derfor også siges at være dybt meningsfulde, på trods af at de måske indeholder få eller ingen gode oplevelser. Altruisten, der kæmper for de syge og svage – måske helt uden at finde indre tilfredsstillelse eller uden at få gode oplevelser – kan sta-

dig siges at forvalte sit liv på meningsfuld vis. Altruistens handlinger er ikke moralsk gode og meningsfulde, *fordi* de eventuelt måtte give vedkommende god samvittighed, tilfredsstillelse eller gode oplevelser. Nej, handlingerne er moralsk gode, fordi de hjælper, lindrer, trøster, glæder osv. Man bør ikke være moralsk god, fordi man har det bedst med at være det; gode, behagelige oplevelser bør ikke være drivkraften bag moralske handlinger, selv om mange måske hævder noget sådant i dag. Dette betyder dog ikke, at moralsk gode handlinger ikke bør ledsages af gode oplevelser – selvfølgelig bør de det. Det kendetegner netop den moralsk gode person, at hun, ud over at handle moralsk, også har en række ledsagende følelser: sympati, glæde, sorg osv. i de rette situationer og i forhold til de rette ting. Hvis vi blot handlede moralsk som følelsesneutrale maskiner, så ville der mangle noget, for til det at være et moralsk menneske i fuldgyldig forstand hører selvfølgelig også det at være et følende væsen. Også hvis vi betragter livets meningsfuldhed uden at inddrage de specifikt moralske dimensioner, kan vi tale om meningsfuldhed uden gode oplevelser. Depressive mennesker som Kafka og Wittgenstein, der nok hverken var særligt altruistiske eller havde specielt mange gode og lykkelige oplevelser, levede i én forstand begge meningsfulde liv, idet de gennem banebrydende forfatterskaber bidrog til menneskehedens samlede erkendelsesbestræbelse inden for henholdsvis litteratur og filosofi. Oplevelser er ikke målestokken for meningsfuldhed.

Nozicks oplevelsesmaskine har fået ny aktualitet i de seneste år med udviklingen af informations- og kommunikationsteknologien. Internettet kan netop fortolkes som en art oplevelsesmaskine, eller en *hyperrealitet* med Baudrillards formulering, hvor det er svært at skelne mellem virkelighed og simulation, eller en oplevelse og det, oplevelsen er en oplevelse *af*. Den almene be-

gejstring for internettet og den udbredte tro på internettets muligheder med hensyn til fx undervisning, hjemmearbejde, handel, sociale aktiviteter, herunder at møde en partner eller have venner, kan måske forklares ved, at nettet netop inkarnerer det samfundsmæssige dogme om, at mening og værdi skabes af vores oplevelsesliv, der i eminent grad kan stimuleres og simuleres af internettet. Men hvis det er sandt, at vort oplevelsesliv *ikke* er grundlaget for værdier og et meningsfuldt liv, så må vi erkende, at selvom internettet er et nyttigt medie og et effektivt teknologisk redskab, så vil mange nok blive skuffede med hensyn til, hvad det kan gøre for skabelsen af mening i vores tilværelse. En virtuel identitet, for eksempel, er ingen virkelig identitet; det er kun en *oplevet* identitet, hvorimod en virkelig identitet kræver et kødeligt og virkeligt handlende menneske, der er kastet ud i en verden, der sætter uomgængelige betingelser for vore liv; betingelser, som ikke nødvendigvis findes på nettet – vi er fx dødelige, skrøbelige og sårbare væsener i virkelighedens verden. Den virkelige verden lærer os, at kun relativt få ting i tilværelsen afhænger af vore valg. Jeg har ikke valgt at være dødelig, at tilhøre mit køn, at elske mine nærmeste osv., men disse er givne og uomgængelige livsvilkår, som kun kunstigt og illusorisk kan suspenderes via nettets oplevelsessfære.

Hvor filosofien fx i form af Nozicks tankeeksperiment kan levere generelle argumenter mod, at oplevelser er det, der konstituerer et meningsfuldt liv, så har vi tillige brug for andre redskaber til at belyse mere konkret foreliggende forhold. Bemærkningerne om internettet ovenfor er således et eksempel på, hvordan fx medieteorier eller psykologi ville kunne hjælpe os til at forstå, at en virtuel oplevelsesverden ikke er nok til et meningsfuldt liv. Og inden for andre områder er andre fag og erkendelsesredskaber selvfølgelig også relevante, hvilket nærværende antologi forhåbentlig vil illustrere.

Men den store udfordring består i at gå fra den blotte erkendelse af, at oplevelseslivet ikke kan udgøre livets mening, til at gøre noget ved det! Hvad kan et enkelt menneske gøre i en kultur, der i så udpræget grad som vores er præget af Oplevelsernes Tid?

En af forudsætningerne for overhovedet at kunne gøre noget, både individuelt og samfundsmæssigt, er at sikre, at spørgsmålet om livets meningsfuldhed bliver stillet på den rette måde. Det er ikke meningsløst at ville diskutere dette spørgsmål på rationel vis. Værdispørgsmål, dvs. spørgsmål om hvilke værdier der er *virkeligt* værdifulde, kan diskuteres. Kun hvis man mener, at menneskers oplevelser skal forankre enhver værdi og mening, bliver det omsonst at diskutere dette spørgsmål, for i så fald er den enkelte suveræn dommer med hensyn til, hvad der er menings- og værdifuldt. For oplevelser kan som bekendt ikke diskuteres; hvis en person *oplever* noget som godt eller meningsfuldt, så er dette uangribeligt. Hvad der derimod ikke er uangribeligt, er hvorvidt dette noget også rent faktisk *er* godt eller meningsfuldt. Denne bog søger netop at genstille spørgsmål af den sidstnævnte type.

Spørgsmålet om livets mening *kan* derfor stilles, også uden at søge tilflugt i indre oplevelser, men selvfølgelig skal man ikke forvente enkle, universelle svar a la "livets mening er at tjene penge" eller "livets mening er at hjælpe de fattige". Spørgsmålet om livets mening er svært, da der næppe kan gives nødvendige og tilstrækkelige betingelser for at kalde et liv for meningsfuldt. I stedet kan man pege på en lang række forskellige faktorer, der har betydning. Desuden er man sjældent i tvivl, når man fx møder mennesker, der enten lever meningsfuldt, eller har mistet meningen.

Er man nået så langt, at man kan begynde at diskutere spørgsmålet på den rette vis, så bliver næste bevægelse at erkende, at man *bør* stille sig det. Det er dog ikke

sikkert, at alle mennesker til alle tider bør stille spørgsmålet. Vi vil ikke gå så langt som den amerikanske psykiater Irving Yalom, der hævder med Sokrates, at et uundersøgt liv ikke er værd at leve. Det er ikke sikkert at selv-refleksion og kritisk stillingtagen til egen tilværelse er nødvendige forudsætninger for at kunne leve meningsfuldt til alle tider og steder. Det ville være et besynderligt krav at stille til eksempelvis indianeren fra Amazonas, hvis liv kan antages at have mening gennem aktiviteter som jagt og familieliv. De refleksive spørgsmål "skal jeg have en familie?" eller "bør jeg jage de vilde dyr?" er sandsynligvis ikke nødvendige at stille, for at denne person kan leve meningsfuldt. Der er ingen grund til, at en sådan person skal reflektere over sit liv og tage det op til overvejelse på vesterlandsk vis, for en sådan person lever i en kultur, der i højere grad end den vestlige refleksive og "subjektivistiske" kultur er "substantiel" (om end det selvfølgelig er en grov forsimpning at opdele kulturer i "substantielle" og "subjektivistiske"). Et sådant krav ville her i udpræget grad være etnocentrisk. Idealet om selv-refleksion er i høj grad knyttet til den vestlige kultur, hvilket selvfølgelig ikke diskvalificerer det. De vilkår, vi lever under i dag, nødvendiggør tilsyneladende en vis "undersøgelse" af eget liv, en vis selv-refleksivitet, måske ikke som universelle bestanddele i et meningsfuldt liv, men i hvert fald som nyttige redskaber til at opnå mening i tilværelsen. Vi kan ikke lade, som om den samfundsmæssige refleksivitet og den individuelle selv-refleksivitet ikke findes, men vi må i stedet forvalte den på fornuftig vis.

Efter vores mening er en kilde til en fornuftig forvaltning af selv-refleksiviteten, og en måde at komme ud over oplevelseslivets hegemoni, at genetablere en anerkendelse af substantiel menneskelig livserfaring og af den autoritet, der er knyttet til praktisk visdom. I dag anses andre menneskers erfaring og autoritet typisk for

at være noget, der truer de enkelte individers autonomi og deres ret til selv at definere meningen med deres tilværelse. Introduktionen af begrebet om smagsdommere i politisk sammenhæng er et symptom på dette. Men hvorfor overser vi de kilder og ressourcer, der ligger i at utallige mennesker har gennemlevet utallige livssituationer og endda har været så storsindede at gøre os andre bekendte med det? Religiøse skrifter, litteratur, psykologi, videnskab og filosofi fremstår som særligt relevante kilder, der kan hjælpe os med råd og vejledning. Disse er ikke "smagsdommere" i nogen negativ forstand, for hvis mening og værdi kan diskuteres rationelt, så er det ikke blot et anliggende for personlig smag. Hvad et meningsfuldt liv er, er ikke blot et spørgsmål om smag, hvilket tå-vrikningsseksemplet anskueliggjorde.

DET MENINGSFULDE LIV I SPÆNDINGSFELTET MELLEM DET SKABTE OG DET GIVNE

Vi har set, at spørgsmålet om, hvilket liv der er meningsfuldt og værd at leve, både er tilladt og nødvendigt at stille i en rationel og objektiv forstand, fordi subjektiviteten ikke er nok til at fylde vores liv med mening. Vi kan altså ikke kun benytte de rent subjektive kilder så som personlige interesser, præferencer og følelser til at begrunde vores livs-valg eller til at skabe mening i vores liv. Vi har brug for objektive værdier og faktorer, forstået som forskellige former for 'givne' sammenhænge så som kultur, slægt, natur, traditioner, sprog, historien, fællesskaber, verdensbilleder mm.

Den gode 'nyhed' er, at vi allerede er bekendte med disse faktorer. Vi ønsker dermed ikke at istemme det kor, der siger, at mennesker, der lever i de officielle post-moderne verdensbilleder, som dyrker subjektiviteten og individualiteten, er en fortabt generation i en fortabt kultur. Det, vi ønsker at påpege, er, at de officielle ver-

densbilleder ikke er dækkende for den virkelighed, vi rent faktisk lever i og er en del af. Vi vil netop pege på – ikke kun nødvendigheden af at forankre subjektiviteten i noget uden for subjektiviteten selv – men på, at subjektiviteten allerede ER forankret på denne måde. Alle nulevende mennesker er ligesom tidligere tiders mennesker indlejrede i en række objektive værdier og uomgængelige vilkår, selv om der er sket store forandringer i mange menneskers livsvilkår og muligheder. For at tage et eksempel: Selv om vi i dag har helt nye redskaber som plastikkirurgi, genmanipulation og organtransplantation til at ændre på vores biologiske natur, så er det ikke muligt at løbe fra de faktiske vilkår, vi fødes ind i. Vi er stadig *biologiske* væsner, med alt hvad det indebærer. Karakteren af det menneskelige liv er i høj grad bestemt af, hvad for en slags biologiske væsner vi er, og dermed hvilke muligheder og behov vi har. Vores biologiske natur bevirker, at det at cykle ud til havet en frisk sommermorgen og trække vejret dybt er en dejlig oplevelse. Men samme natur forhindrer os i at kunne dykke en time uden udstyr i havet. Denne dobbelthed kendetegner de fleste former for objektive vilkår fra de fysiske til de kulturelle: De er på én gang det stof, vores liv udfolder sig igennem og bliver muliggjort af – og samtidigt er de begrænsende bånd på vores frihed. Det sidste er givetvis en af grundene til, at der skete en forandring fra de mere "substantielle" til de mere "subjektive" kulturer, hvor eksempelvis kønsrollemønstrene er knap så fastlagte og dermed åbner for større muligheder for individuel definition af disse. I dag er man kulturelt set fri, men sjældent praktisk set fri, til på en gang at være kvinde, politiker, mor, have selvstændig økonomi og dyrke sport, hvilket var utænkeligt for 100 år siden.

Fordi vi uundgåeligt lever under uomgængelige vilkår, har vi allerede adgang til mange andre kilder og ressourcer til begrundelse af vores valg samt til at give

mening i vores liv end de rent subjektive. Nærværende antologi peger bl.a. på de ressourcer til opnåelse af et godt og meningsfuldt liv, der ligger i psykologien, sundhedsvidenskaben, filosofien, samfundet, spiritualiteten, kunsten, naturen, videnskaben, forpligtelsen på ens næste, familien, venskabet og kærligheden. Samtidig reflekteres der også over de begrænsninger, hvert enkelt område har, og konklusionen må blive, at ved fælles hjælp, gennem forskellige redskaber og ved omsorgen for mange aspekter af livet, kan vi bedst fremavle den helhed, som et godt og meningsfuldt liv er. I visse tilfælde kan et liv levet i en koncentrationslejr, med al den mangel, nedværdigelse og lidelse, et sådant liv indebærer, godt karakteriseres som et meningsfuldt liv, fx hvis det midt i al lidelsen alligevel har været rigt på store åndelige værdier som mod, medfølelse, optimisme, tillid og næstekærlighed. Men generelt anses det for meningsløst og uværdigt, hvis mennesker er tvunget til at leve under fysisk og psykisk belastende kår. Eksemplerne peger på, at en kultur og et samfund bør gøre det muligt for såvel fysisk som åndelig føde at gro, hvis de vil skabe gode betingelser for, at meningsfulde liv kan udfolde sig inden for deres rammer.

Hvis vi vil overvinde den tomhed, åndelige fattigdom og overfladiskhed, et liv opbygget omkring forbrug eller 'peek & rush'-oplevelser rummer, er vi nødt til at genopdage de objektive vilkår, vi er indlejrede i. Men genopdagelsen i sig selv er ikke nok. Vi er også nødt til at lade disse sammenhænge genvinde noget af den rolle i de officielle verdensbilleder som autoritative og ærværdige, som kilder til livsvisdom, de har haft tidligere. Det paradoksale er, at de i praksis allerede har denne rolle: Mennesker begrundes rent faktisk deres valg ud fra meget andet end det rent subjektive, og mennesker får mening i deres liv ved på de rette måder at være forbundet med sammenhænge, der rækker ud over det subjek-

tive. En politiker begrundet rent faktisk ikke sit lovændringsforslag om mere åbne grænser ud fra sin personlige smag ("Jeg synes personligt, det ville se flot ud med flere hudfarver i befolkningen"), men ud fra etiske, økonomiske og politiske analyser og overvejelser m.m. ("De økonomisk rige lande er moralsk forpligtede til at påtage sig en større grad af ansvar for verdens fattige og flygtninge", "En god måde at hjælpe verdens flygtninge på, er ved at give en større procentdel af dem opholdstilladelse i Danmark"). De fleste mennesker erfarer rent faktisk, at deres liv bliver meningsfuldt, når de indgår på en positiv måde i 'over-individuelle' sammenhænge, eksempelvis som en del af en vennekreds, en del af en familie, en del af et politisk fællesskab, en del af en kultur, en del af en kosmologi osv. Det at indgå 'på en positiv måde' betyder ikke, at man behøver at indgå i disse sammenhænge på en måde, der bevarer disse sammenhænge, for at denne indgåelse kan give ens liv mening. Det at være med til at ændre et samfund, kan netop også udgøre et dybt meningsfuldt liv.

Som før nævnt har de objektive værdier og sammenhænge ikke en rolle og status som kilder til begrundelse og meningsfylde i menneskers liv i nutidens officielle selvforståelse og verdensbilleder. Men er der overhovedet nogen grund til at bekymre sig over det? Hvorfor er det vigtigt at ændre de officielle verdensbilleder, når vi i praksis har adgang til og rent faktisk trækker på disse kilder?

Grunden er, at mennesker som reflektive væsener ofte vælger at handle ud fra de billeder, de gør sig af ting. Mennesker kan opstille et ideal, og via hårdt arbejde komme til at ligne det ideal. De officielle verdensbilleder påvirker dermed vores liv, fordi de indlejres i og former vores praksisser, og fordi vi gennem refleksion handler ud fra disse billeder: Vi skriver vores lovgivning, vi til- og fravælger partnere og arbejde, vi danner

institutioner som rets-, skole- og sundhedsvæsenet, vi fører ind- og udenrigspolitik ved hjælp af disse billeder. Lever vi med et billede af mennesket som et grundlæggende egoistisk væsen, vil vi ikke opdrage os selv og vores børn til at udvise tillid og næstekærlighed, hvilket vil være et tab både for os som enkeltindivider og for samfundet generelt. Ser vi mennesket som isoleret og kun henvist til sig selv, kan det forhindre os i at benytte de kilder til mening, der ligger foran os, og som vi kunne benytte os af, hvis dette menneskebillede blev ændret. Dermed er det langt fra ligegyldigt, hvilke billeder en kultur gør sig af virkeligheden, og de post-moderne billeder er som påpeget problematiske i forhold til opnåelsen af et meningsfuldt liv.

Ved at problematisere de post-moderne verdensbilleder bl.a. for deres overdrevne subjektivitets- og refleksivitetsdyrkelse ønsker antologien ikke at plædere for en 'tilbagevenden' til en ren "substans-kultur", hvor "fordi sådan plejer vi at gøre det" altid er et tvingende argument. Der er flere gode grunde til at fastholde refleksivitet og subjektivitet i en kultur: For det første er en kultur nødt til at være fleksibel for at være bæredygtig. Hvis fx menneskers livsvilkår ændrer sig afgørende som under krig, klima-forandringer eller vedvarende opsving i økonomien, er det afgørende, at kulturen har redskaber til at kunne håndtere disse forandringer på en så frugtbar måde som muligt. Refleksivitet er et nødvendigt redskab i denne sammenhæng – at vi kan overveje, om det, vi plejer at gøre, nu også er det bedste i denne nye situation. Men der er langt fra dette til mottoet "Alt nyt er godt nyt"! For det andet er der moralske overvejelser, som støtter eksistensen af en form for individualisme/subjektivisme i en kultur: Kulturer, der er meget "substantielle" eller traditionsbundne, har en tendens til at fratage mennesker deres ansvar (hvor de subjektive kulturer isolerer mennesket og derved gør

det hjælpeløst). Men moralsk set er det ikke altid nok eksempelvis at begrunde ens handlinger ud fra, at autoriteter som præsten/traditionerne/politikeren/familiens overhoved etc. siger, at man skal gøre det. Der kan være gode grunde til at sige fra over for det, vi bliver pålagt gennem autoriteter. Antologien vil påpege, at ideen om autoriteter, der ikke er subjektive, giver mening, men det betyder naturligvis ikke, at vi mener, at alt, hvad der kalder sig en autoritet, gør det med rette. Vi bør have respekt og lære af de sande autoriteter, men ikke følge dem blindt. Et menneske, der lever sit liv blindt efter, hvad omgivelserne dikterer for det, vil i lige så høj grad som individet, der udlever subjektiviteten, leve et tomt og overfladisk liv.

Et meningsfuldt liv kræver en indsats fra subjektet, i lige så høj grad som det kræver objektive sammenhænge. Det kræver, at vi kan se os selv som en del af en større sammenhæng, der stiller krav til os – og det kræver, at vi er i stand til at afvise eller forpligte os på disse krav. Antologien vil derfor gerne placere sit bud på et meningsfuldt liv som liggende i balancepunktet af det spændingsfelt, der er mellem det subjektivt skabte og det objektivt givne. Et meningsfuldt liv involverer aktiviteter og projekter, som både er værd at forfølge, og som får os til at blomstre som individer. Det involverer individets lidenskabelige forpligtelse på den form for liv, der er værd at forpligte sig lidenskabeligt på. For at give et overblik over antologien følger en kort skitse over temaerne i de forskellige artikler. Bagest i bogen findes en liste over den litteratur, de enkelte artikler formidler og er inspireret af.

"En uendelig række af spejle – litteraturen og det meningsfulde liv" af Thomas H. Nielsen, stud. mag. art. i litteraturhistorie, suppleringsfag i filosofi, AU: Artiklen viser os litteraturen som et rum, hvori mennesker spej-

ler sig for bedre at kunne forstå sig selv og deres verden. I den moderne, vestlige verden har romanen vist sig at være den foretrukne litterære form, som mennesker kunne udtrykke deres verdens- og selvforståelse i. Derfor afdækkes romanformens indre paradokser, hvis omdrejningspunkt er ironien, hvorved vi får kastet lys over de selvmodsigelser og mulige faldgruber, der ligger i en moderne opfattelse af mennesket og verden.

"Det psykologiserede menneske – psykologien og det meningsfulde liv" af Svend Brinkmann, BA i filosofi, cand. psych, ph.d. stud., Institut for Psykologi, AU: Psykologien har som videnskab og praksis haft stor indflydelse på, hvordan mennesker ser på sig selv i den vestlige kultur. Vi er i høj grad blevet psykologiserede mennesker. Men hvad betyder psykologiseringen af samfundet for, hvordan vi får mening i vores liv? Hvordan svarer psykologien mennesker, der spørger den, "Hvordan skal jeg leve?" Artiklen diskuterer, hvad psykologien har at bidrage med til svaret på dette ældgamle spørgsmål.

"Viljen og vejen til mening – filosofien og det meningsfulde liv" af Cecilie Eriksen, scholarstipendiat, stud. mag. i filosofi, AU: Man hører ofte mennesker i den vestlige verden sige, at livet i virkeligheden er meningsløst, fordi alt blot er atomer og selviske geners spil. Hvis vi skal opleve mening og værdi i livet, må vi selv skabe den. Men spørgsmålet er, både om vi kan skabe mening og værdi ud af et øde rum, og om det er sandt, at livet, når alt kommer til alt, er meningsløst. Artiklen problematiserer begge ideer og skitserer andre veje til et meningsfuldt liv."

"Doktor, hvordan skal jeg leve mit liv?" – lægevidenskaben og det meningsfulde liv" af Lise Gormsen, cand. med., studerende ved masteruddannelsen i Humanistisk Sundhedsvidenskab og Praksisudvikling, AU: I tidens løb har lægevidenskaben ændret opfattelse af, hvad et godt liv er. I dens ungdom opfattede man et godt liv

som et langt liv, dvs. som et "kvantitetsliv". Det ændrede sig, da medicinen blev bedre til at sikre os lange liv. De nye aspekter, der blev inddraget, var frihed fra fysisk smerte og lidelse, og i dag kan medicinen i høj grad sikre sine patienter denne frihed. Men endnu en gang opstår behovet for en revidering af opfattelsen af det gode liv. De kvalitative aspekter, der nu melder deres ankomst, er dem, der berører livets mening. Artiklen argumenterer for, at hvis medicinen skal kunne tage den udfordring op, er den nødt til at foretage en etisk vending.

"Den Ene og de andre – teologien og det meningsfulde liv" af Birgitte Graakjær Hjort, ph.d., tidligere adjunkt ved Institut for Gammel og Ny testamente, AU, Sognepræst ved Christianskirken i Århus: Fra en teologisk synsvinkel rejser spørgsmålet om det meningsfulde liv sig ikke som et individuelt spørgsmål, som "hvordan får jeg et godt liv?" Det rejser sig derimod ud fra den opfattelse, at det meningsfulde liv er et liv, der leves i samliv med andre mennesker – både med venner og med de fremmede. Spørgsmålet bliver derfor: "Hvordan kan jeg leve meningsfuldt for andre?", og svaret finder artiklen inspiration til i de allertidligste kristne tekster.

"Alt dette og himlen med – naturvidenskaben og det meningsfulde liv" af Peter C. Kjærgaard, ph.d., adjunkt ved Institut for Idéhistorie, AU, samt associeret som videnskabshistoriker ved Institut for Videnskabshistorie, AU: Artiklen undersøger, hvordan man har opfattet spørgsmålet om det meningsfulde liv i forhold til naturvidenskaberne gennem historien. Det vises endvidere, at vi kun kan tale om det meningsfulde liv inden for visse rammer, og de rammer tænker vi normalt ikke over. I dag er disse rammer dybt afhængige af videnskab og teknologi. Vi kan ikke leve vores liv og indrette vores samfund, som vi gør det, uden moderne videnskab og teknologi. De hører med til nogle af tilværelsen funda-

mentale forudsætninger, og derfor bør en realistisk diskussion af et meningsfuldt liv tage højde for dem.

"Meningen med de andre – samfundsvidenskaberne og det meningsfulde liv" af Christian T. Lystbæk, stud. mag. i statskundskab og filosofi, AU: Den aktuelle selvrealiseringskultur stiller samfundsvidenskaberne en udfordring, en udfordring om ikke at reducere mennesket til et viljesløst offer for sine socio-kulturelle omgivelser. Men samfundsvidenskaberne stiller i høj grad også selvrealiseringskulturen en udfordring, en udfordring om ikke at abstrahere fra de politiske, kulturelle, økonomiske og sociale kontekster for et meningsfuldt liv. Artiklen udfolder de to udfordringer og argumenterer for, at begge skal tages alvorligt, da et meningsfuldt liv opstår i en stadig dialog mellem individuelle erfaringer og de socio-kulturelle rammer.

Hvis vi kaster et blik tilbage på introduktionens første afsnit, blev det der foreslået, at stedet for refleksion over livets mening bl.a. var i selskab med en bog, der omhandlede emnet. Eftersom denne antologi netop forsøger at være sådan en bog, vil det være på sin plads med et par bemærkninger om, hvorfor de enkelte bidrag ikke opstiller systemer, regelsæt og detaljerede opskrifter til opnåelsen af et meningsfuldt liv, men i stedet bruger mere plads på at fjerne, hvad der bliver set som forhindringer for opnåelsen af et sådant liv. Det skyldes, at det efter vores overbevisning slet ikke er muligt at opstille sådanne opskrifter. Antologien forsøger dermed at balancere mellem den rette form for tale og den rette form for tavshed. Mennesker lærer, hvad der giver livet mening, gennem erfaring, dvs. i det praktiske møde med verden. I dette møde er refleksion ofte en god og nødvendig sparringspartner, bl.a. for at vi kan lære at tage ansvaret for vores liv og tage stilling til, om vi lever et liv, der er værd at leve. Men refleksionen kan kun være

et redskab i livet og ikke en erstatning for det. I sidste ende er det vigtigste ikke intellektuelt at kunne tale, skrive og have viden om, hvad et meningsfuldt liv er. Det vigtige er at prøve at leve meningsfuldt.

"Løsningen på livets problem mærker man af dette problems forsvinden. (Er dette ikke grunden til, at mennesker, som efter lang tids tvivlen er blevet klar over livets mening, så ikke har kunnet sige, hvori denne mening bestod?) Der gives sandt nok noget uudsigeligt. Det viser sig, det er det mystiske."

Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, 6.521 og 6.522

Vi vil gerne takke Hans Fink for værdifulde kommentarer til introduktionen. Ansvarer er alene forfattergruppens.